

Türk İslâm Cilt Sanatında 'Hasbiyallah' Yazılı Mühürlerden Örnekler*

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 15 Eylül 2023 Kabul Tarihi: 15 Aralık 2023

✉ **Fatma Şeyma Boydak**

Doç. Dr. / Associate Professor

Selçuk Üniversitesi / Selçuk University

İlahiyat Fakültesi / Faculty of Theology

<https://ror.org/045hgzm75>

<https://orcid.org/0000-0002-5111-7239>

seyma.boydak@selcuk.edu.tr

Öz

Selçuklu, Beylikler ve muasır Türk İslâm ciltleri üzerinde yazılara, mühür veya pafta içinde yer verilmiştir. Mühür formunda olanların iki türü tespit edilmiştir. İlki, mücellit mühürleri, ikincisi ise dua mühürleridir. Bu makalenin konusu, dua mühürlerinden olan "hasbiyallah" mühürlü ciltlerdir. Hasbiyallah, Arapça bir cümle olup "Allah bana yeter" anlamına gelmektedir. İbâreye dinî ve edebî literatürde rastlanmaktadır. Yapılan saha ve literatür araştırması neticesinde "hasbiyallah" yazılı mührü sahip 15 cilt tespit edilmiş ve ciltler, teknik ve süslemeleri açısından detaylı olarak incelenmiştir. Ciltlerdeki mühürlerin ortak özelliği, tümünün dairevî oluşu ve çaplarının 4-7 mm ölçü aralığında olmasıdır. Mühürlerin ekseriyetle üçgen köşebent içlerine uygulandığı tespit edilmiştir. Şemse ve salbekler de yine mühürlerin uygulandığı cilt kapağı bölümlerindedir. Mühürlere, 13. yüzyıldan 15. yüzyıla kadarki geniş süreçte üretilen ciltlerinde rastlanmıştır. Ancak mührün en yoğun görüldüğü dönem 14. yüzyıldır. "Hasbiyallah" mührünün ciltlerde kullanım şekli ve formu mücellit mühürlerine benzese de bu mührün ciltlerde tevekkül maksadıyla uygulanmış olduğu kanısına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Sanatı, Cilt Sanatı, Hasbiyallah, Mühür, Tevekkül.

* Bu makale CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Examples of Seals Written 'Hasbiyallah' in Turkish Islamic Bookbinding Art

Research Article

Received: 15 September 2023 Accepted: 15 December 2023

Abstract

Inscriptions is included in a seal or sheet on the Seljuk, Principalities, and contemporary Turkish-Islamic bindings. Two types of seal have been identified. The first one is the bookbinder seals and the second one is the prayer seals. The subject of this paper is the "hasbiyallah" sealed bindings, which are one of the prayer seals. Hasbiyallah is an Arabic phrase meaning "Allah is sufficient for me". The phrase is found in religious and literary literature. As a result of the field and literature research, 15 bindings with the seal written "hasbiyallah" were identified and the bindings were examined in detail in terms of technique and ornaments. The common features of the seals on the bindings are that they are all circular and their diameters are in the range of 4-7 mm. It has been determined that the seals are mostly applied inside the triangular corner-pieces. Medallions and pendants are also part of the binding cover where the seals are applied. Seals have been found on bindings produced in the broad period from the 13th to the 15th centuries. However, the most intense period of the seal is the 14th century. Although the use and form of the Hasbiyallah seal on the bindings is similar to the bookbinder seals, it has been concluded that this seal was applied on the bindings for the purpose of tawakkul

Keywords: Islamic Art, Binding Art, Hasbiyallah (Allah is sufficient for me), Seal, Tawakkul.

Summary

Binding is the general name given to containers, usually made of leather-covered cardboard, for books or magazines. The features that make the binding a product of art are the decorations and inscriptions applied on them. When the Seljuk, Principalities, and contemporary Turkish-Islamic bindings are examined, it is seen that the inscriptions were applied mainly in the form of circular seals. The seals were engraved on the bindings using hand tools or molds. There are two types of seals in Turkish-Islamic bindings. The first one is the bookbinder seals and the second one is the prayer seals. The subject of this article is the “hasbiyallah” sealed bindings, one of the prayer seals. Hasbiyallah is an Arabic phrase meaning “Allah is sufficient for me”. This sentence is included in the verses of Surah At-Tawba 129 and 38 of Surah Zumer in the Qur'an. In this article, the “hasbiyallah” sealed bindings have been examined in detail in terms of technique and ornaments, the meaning of the phrase and its place in the literature has been examined and it has been tried to analyze why this phrase may have been used in the bindings. As a result of the field and literature research, 15 bindings with the seal written “hasbiyallah” were identified. These bindings are the bindings of manuscripts with inventory number Amasya ML Manuscripts 1477, Suleymaniye ML Reisulküttab 13, Suleymaniye ML Şehid Ali Pasha 544, Suleymaniye ML Turhan Valide 228, Suleymaniye ML Koprulu Fazıl Ahmed Pasha 1323, Manisa ML 7992, Kastamonu ML 3110 and 3301-3475, TSMK III. Ahmed 347/3, National Library Afyon Gedik Ahmet Pasha PPL 18357, Suleymaniye ML Hagia Sophia 3437, Ziya Bey ML 57, DIBK Yazmalar 4477, Rasit Efendi ML 165 and İnebey ML Haraççioğlu 420. Before the explanation of the binding features, the content of the manuscripts was mentioned, and an answer was sought to the question of whether there is a subject unity in these books that have a common content and seal. As a result of the examination, it has been determined that the subjects of the book are predominantly Islamic sciences, but there is no direct subject unity in the works. The common features of the seals identified within the scope of the study are that they are all circular and their diameters are in the range of 4-7 mm. In the writing of the phrase, the word “hasbi” is written at the bottom and the word “Allah” is written on the top. Placing the phrase of Allah on the stack is a tradition in the art of calligraphy. This tradition was followed in the seals of Hasbiyallah. When the parts of the binding on which the Hasbiyallah seals are applied are examined, it is seen that the most preferred part is the inside of the triangle corner-pieces. Another important cover section on which Hasbiyallah seals

are applied is the medallion. Seals were applied to various parts of the medallions. While some of the manuscripts within the scope of the study have a colophon record, some do not. Considering all of the samples, which are both colophon record and dated to certain centuries due to their ornamental features, it has been determined that 5 of the Hasbiyallah sealed bindings belong to the 13th century, 7 of them to the 14th century and 3 to the 15th century. In this case, it is seen that the period in which the seals are mostly used or used more frequently is the 14th century. Although the seals with the inscription Hasbiyallah are similar to the bookbinder seals in terms of form and application, it does not seem possible that these seals were used in a long period from the 13th century to the 15th century and that they indicate a bookbinder in terms of the meaning. Bookbinders must have used this phrase with reference to religious literature for the purpose of taking refuge and trusting. The seal is also important in that it reflects the religious and mystical perspective of the period and points to the modesty of the artists of the period. The fact that the Hasbiyallah seal was used over a wide period of time that cannot be confined to a single bookbinder or bookbinding style indicates that it is a common literary expression of Turkish-Islamic civilization. The phrase “hasbiyallah” is also included in the foundation and appropriation seals. These determinations also point to the frequency of use of the phrase and are important in terms of showing that this phrase is included in every branch of manuscripts.

Giriş

Cilt, kitap veya çeşitli mecmualar için genellikle deri kaplı mukavvadan yapılmış kaplara verilen genel isimdir. Bunları, kitap kabı şeklinde tanımlamak da mümkündür. Cildi sanat ürünü haline getiren özellikler, onlar üzerine uygulanan tezyînat ve yazılardır. Türk tezyînatının tüm şubelerinde görülen motiflere ciltler üzerinde de rastlanmaktadır. Rûmî, bitkisel, geometrik motifler bunların başlıcalarıdır. Cilt sanatında yazılar ise özellikle erken dönemlerden itibaren dairevî mühürler veya paftalar içinde görülmektedir. Yazılar ciltlere el aleti ya da kalıplar kullanılarak işlenmiştir. Selçuklu, Beylikler ve muasır Türk İslâm ciltlerine bakıldığında zaman yazıların ağırlıklı olarak dairevî mühürler şeklinde tatbik edildiği görülmektedir.

Mühür, “*üzerinde bir kişinin, makamın ya da kuruluşun adının kazındığı ve basıldığı yere imza hükmünde iz bırakan alet, damga, kaşe veya basıldığı yere bıraktığı iz*” olarak tanımlanmaktadır.¹ Arapçası *hâtem* ve *tâbi*‘ şeklinde.² Farsça *engüster* veya *nigîn* kelimeleriyle de anılmaktadır.³ Farklı bir tanımlama ise “*sert malzeme üzerine, basıldığında düzgün çıkması için ters olarak kazınmış imza yerine geçen yazı, arma, simge veya damgalar*” şeklindedir.⁴ İbn Haldûn’un ifadesine göre mühür, “*devlet dairelerinde ve hükümetle ilgili bazı vazifelerde kullanılan şeylerdendir*”.⁵ Bu bakımdan mühür, idarî mekanizmanın işleyişi ve devletin tarafsız bir makam olarak güç ve kudretinin göstergesidir.⁶

Türk İslâm ciltlerinde iki tür mühür tespit edilmiştir. İlki, içinde genellikle erkek isimlerinin yazılı olduğu ve cildin mücellidine işaret eden imza mühürleri, ikincisi ise dua ve temenni içeren mühürlerdir. Ciltlerdeki

¹ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı, 2011), “Mühür”, 2/2222.

² *Hatm* fiil kökü “bir şeyi sona erdirmek” anlamında da kullanılmıştır. Hz. Muhammed (s.a.s.) için *hâtemü’l-enbiyâ* veya *hâtemü’n-nebiyyîn* denilmesi, Hz. Peygamber’in hem nübüvveti nihayete erdiren son peygamber hem de bütün peygamberleri tasdik eden ilâhî bir damga oluşuna işaret eder. Necati Fahri Taş - Nebi Bozkurt, “Mühür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/527-528.

³ Ahmet Çaycı, *Türk-İslâm Kültüründe Vakıf ve Sanat* (Konya: Palet Yayınları, 2018), 237.

⁴ Taş - Bozkurt, “Mühür”, 31/527.

⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022), 517.

⁶ Ahmet Çaycı, *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2008), 231-233.

dua mühürlerine dair yapılan ilk çalışmada “*sikati billah*” mühürlü ciltler ele alınmıştır.⁷ Bu çalışmanın konusunu ise “*hasbiyallah*” mühürlü ciltler oluşturmaktadır. Cilt sanatı literatüründe “*hasbiyallah*” mühürlü ciltlerin örneklerine daha önce yayınlanmış bazı yayınlarda yer verilmiştir.⁸ Bu çalışmada ise “*hasbiyallah*” mühürlü ciltler teknik ve tezyînatları açısından detaylı olarak tetkik edilmiş, örnek sayısı artırılmış, ibârenin anlamı ve literatürdeki yeri incelenmiş ve bu ibârenin ciltlerde neden kullanılmış olabileceği analiz edilmeye çalışılmıştır.

1. Hasbiyallah Mühürlü Türk İslâm Ciltleri

Yapılan saha ve literatür araştırması neticesinde “*hasbiyallah*” yazılı mührü sahip 15 cilt tespit edilmiştir. Bu ciltler; Amasya YEK Yazmalar 1477, Süleymaniye YEK Reisulküttab 13, Süleymaniye YEK Şehid Ali Paşa 544, Süleymaniye YEK Turhan Valide 228, Süleymaniye YEK Köprülü Fazıl Ahmed Paşa 1323, Manisa YEK 7992, Kastamonu YEK 3110 ve 3301-3475, TSMK III. Ahmed 347/3, Milli Kütüphane Afyon Gedik Ahmet Paşa İHK 18357, Süleymaniye YEK Ayasofya 3437, Ziya Bey YEK 57, DİBK Yazmalar 4477, Raşit Efendi YEK 165 ve İnebey YEK Haraççıoğlu 420 envanter numaralı yazma kitapların cildir. Kitaplar ve ciltlerinin detaylı analizi alt başlıklar halinde aşağıda verilmiştir. Örneklerin sıralamasında kronoloji ve tezyînat özellikleri esas alınmıştır.

1.1. Amasya YEK Yazmalar 1477

İlk örnek, Amasya Yazma Eser Kütüphanesi'nin Yazmalar koleksiyonunda bulunan 1477 envanter numaralı Kur'ân-ı Kerîm'in 23. cüzünün cildir. Cilt, 275x175 mm ölçülerinde olup cildin sırtı ve kapak kenarları fazlaca yıpranmış durumdadır. Cildin derisi kahverengi sahtiyan yani işlenmiş keçi derisidir. Ön ve arka kapak kenarları, zencerekli soğuk⁹ kenar bezemesiyle çevrilidir. Cedvel köşelerinde dik köşeli girintiler

⁷ Fatma Şeyma Boydak, “Orta Çağ İslâm Cildlerinde ‘Sikati Billah’ Mührü”, *Marife* 20/1 (Haziran 2020), 263-278.

⁸ Max Weisweiler, *Der Islamische Bucheinband Des Mittelalters* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1962) Gulnar Bosch vd., *Islamic Bindings and Bookmaking (A Catalogue of an Exhibition the Oriental Institute the University of Chicago May 18-August 18)* (Chicago: Chicago Üniversitesi, 1981); Ahmet Süheyl Ünver, “Anadolu Selçuklu Kitap Süsleri ve Resimleri”, *Türk Süsleme Sanatları*, haz. Gülbün Mesara - Aykut Kazancıgil (İstanbul: İşaret Yayınları, 2010), 2/139; Ahmet Saim Arıtan, “Selçuklu Cildlerinde İmzalar”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler*, haz. Osman Eravşar (Konya: Selçuk Üniversitesi, 2001), 1/41, 517; Hüseyin Gürsel Bilmiş, “İnebey Kütüphanesi'nden Dokuz Yeni Tespit ile Birlikte Mücellid İmzaları ve Mücellidleri”, *Uluslararası Cilt Sanatı Buluşması Sempozyumu - Tebliğler*, ed. Ali Rıza Özcan (İstanbul: Lale Yayıncılık, 2014), 60, 65; Fatma Şeyma Boydak, *Türk Cild Sanatında Mücellid Mühürleri (Selçuklu ve Beylikler Dönemi)* (Konya: Palet Yayınları, 2023), 231-232.

⁹ Cilt sanatında “soğuk” tabiri, altınsız anlamında kullanılmaktadır.

vardır. Bunlar tezyînî olarak bir nevi köşebent işlevi görmektedir. Kapak şemseleri dairevî olup merkezlerindeki süsleme her ikisinde de aynıdır. Merkezde, 25 dilimli güneş kursu ve etrafında sarmallı ara suyu bulunmakta olup şemsenin muhtelif yerlerinde altın kakma noktalar görülmektedir. Şemselerdeki farklılık merkezin etrafındaki dilimlerde dir.

Fotoğraf 1-2: Ön-arka kapak ve şemsedeki mühürler, Amasya YEK Yazmalar 1477

Ön kapak şemsesinin etrafında 10 adet iri dilim vardır ve dilim uçlarında tahrirler düğüm şeklinde kıvrım oluşturmaktadır. Dilim ara ve uçlarında sade, soğuk tığlar bulunmaktadır. Dilim içleri ise balık pulu benzeri yarım dairevî taramalarla süslüdür. Sarmallı ara suyundan sonra şemse merkezine geçilmektedir. Arka kapak şemsesinin etrafına ise çalışmamızın konusu olan “*hasbiyallah*” yazılı 38 adet dairevî mühür uygulanmıştır. Mühür aralarında birer adet, uçlarında ise sade tığın üzerine yerleştiği üçer adet altın kakma nokta bulunmaktadır. Sertâbı düz deridir. Miklebi ise ön kapak tarzında tezyîn edilmiştir. Kitapta ketebe kaydı yoktur. Ancak bezeme özellikleri dikkate alındığında cilt, 13. yüzyıla tarihlendirilebilir.¹⁰

1.2. Süleymaniye YEK Reisulküttab 13

İkinci örnek, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nin Reisulküttab koleksiyonunda bulunan 13 envanter numaralı eserin cildir. Kitabın adı, *Ahkâmü'l-Kurân*'dir. Müellifi, Cessâs lakaplı Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî'dir. Kitabın çeşitli varaklarında Reîsülküttâb Mustafa Efendi'ye ait 1154/1741 tarihli vakıf mühürleri bulunmaktadır.

Cilt, 252x180 mm ölçülerinde olup kapakları, açık kahverengi sahtiyanla, kapak içleri ise kâğıtla kaplıdır. Ön ve arka kapak tezyînâtı aynıdır. Kapaklar ters-düz tepelikli kenar bezemesiyle çevrilidir. Köşebentler üçgen formda olup içlerine kademeli geçme desenleri uygulanmıştır. Geçme aralarında noktalar vardır. Köşebentlerin iki köşesinde içinde “*hasbiyallah*” yazılı

¹⁰ Ahmet Saim Arıtan, *Konya Dışındaki Müze ve Kütüphanelerde Bulunan Selçuklu ve Selçuklu Uslubunu Taşıyan Cild Kapakları* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992), 94.

birer adet dairevî mühür ve tığlar yer almaktadır. Kapak şemseleri dairevî olup içi sepet örgüsü benzeri geçmeli bir desenle tam zemin müzeyyendir. Sertâb tamir esnasında düz deriyle kaplanmıştır. Cildin miklebi esere sonradan takılmış olup özgün değildir. Mikleb köşebentleri üçgen formda olup içinde gülçe ve altın noktalar bulunmaktadır. Dilimli dairevî şemsenin tepesinde tepelik motifi, içinde ise yıldız motifi ve gülçeler vardır. Şemsenin çeşitli yerlerinde altın noktalar görülmektedir. Kitapta ketebe kaydı mevcut değildir. Ancak bezeme özellikleri dikkate alındığında cilt, 13. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Fotoğraf 3: Ön-arka kapak, sertâb ve mikleb, SYEK Reisulküttâb 13

Fotoğraf 4-5: Köşebentteki mühürler, SYEK Reisulküttâb 13

1.3. Süleymaniye YEK Şehid Ali Paşa 544

Üçüncü örnek Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nin Şehid Ali Paşa koleksiyonunda bulunan 544 envanter numaralı eserin cildir.¹¹ Kitabın adı, *Havâşî alâ Şerhu'l-Buhârî*, müellifi ise İbnü'l-Hanbelî Ebû Abdullah Radiyyüddîn Muhammed b. İbrâhim b. Yûsuf el-Halebî el-Hanefî (v. 971/1563)'dir. Kitabın çeşitli varaklarında Şehid Ali Paşa'ya ait

¹¹ Bu örnek mührü bakımından ilk kez şu yayında ele alınmıştır: Ünver, "Anadolu Selçuklu Kitap Süsleri ve Resimleri", 2/139.

1130/1718 tarihli vakıf mühürleri vardır. Kitabın 1a numaralı varağında “*hasbiyallah*” yazısı yer almaktadır.

Cilt, 210x150 mm ölçülerinde olup kapakları, kızıl kahverengi sahtiyanla, kapak içleri ise kâğıtla kaplıdır. Ön ve arka kapak tezyînatı aynıdır. Kapaklar rûmîli kenar bezemesiyle çevrilidir. Köşebentler üçgen formda olup içlerine balık pulu benzeri dilimler ve noktalar uygulanmıştır. Köşebentlerin iki köşesinde iki kademeli soğuk noktalar bulunmaktadır. Kapak şemseleri dairevî olup içleri, aralarında noktaların yer aldığı girift geçme desenle bezelidir. Şemsenin alt ve üst kısmında içinde “*hasbiyallah*” yazılı yedişer adet dairevî mühür ve noktalar vardır. Sertâb tamir esnasında düz deriyle kaplanmıştır. Cildin miklebi esere sonradan takılmış olup bezemelerinden anlaşıldığına kadarıyla özgün değildir. Kitapta ketebe kaydı mevcut değildir. Ancak bezeme özellikleri dikkate alındığında cilt, 13. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Fotoğraf 6: Ön-arka kapak, sertâb ve mikleb, SYEK Şehid Ali Paşa 544

Fotoğraf 7: Mühürler, SYEK Şehid Ali Paşa 544

1.4. Süleymaniye YEK Turhan Valide 228

Dördüncü örnek, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nin Turhan

Valide koleksiyonunda bulunan 228 envanter numaralı eserin cildir. Kitabın adı, *Târihu 'l-İbâd ve 'l-Bilâd*, müellifi ise Necmeddîn Muhammed Abdurrahim b. Şemseddîn b. İbrahim'dir. Kitabın 1a ve 144b numaralı varaklarında II. Bâyezîd ve Turhan Vâlîde Sultan'a ait vakıf mühürleri bulunmaktadır.

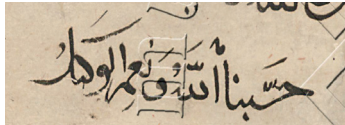
Cilt, 260x190 mm ölçülerinde olup kapakları kahverengi sahtiyarla, kapak içleri ise kâğıtla kaplıdır. Ön ve arka kapak bezemesi aynıdır. Kapaklar çizgi demiriyle uygulanmış soğuk cedvellerle çevrilidir. Cedvelin dört köşesinde içinde “*hasbiyallah*” yazılı birer adet dairevî mühür ve noktalar yer almaktadır. Kapakların merkezine de aynı mühür yedişer kez uygulanmıştır. Mühürlerin etrafında noktalar bulunmaktadır. Sertâbda da üç adet aynı mühür vardır. Mikleb bezemesi de kapaklar tarzındadır. Kitapta ketebe kaydı mevcut değildir. Ancak bezeme özellikleri dikkate alındığında cilt, 13. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Fotoğraf 8-9: Ön-arka kapak, sertâb, mikleb ve mühürler, SYEK Turhan Valide 228

1.5. Süleymaniye YEK Köprülü Fazıl Ahmed Paşa 1323

Beşinci örnek, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nin Köprülü Fazıl Ahmed Paşa koleksiyonunda bulunan 1323 envanter numaralı eserin cildir. Kitabın adı, *Şerhu Fasîhi Sa'leb*'dir. Müellifi, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen el-Mezrûkî (v. 421/1030)'dir. 196b numaralı varağındaki ketebe kaydına göre kitap, 534/1140 tarihinde istinsâh edilmiştir.¹² Ancak cilt, bezeme özellikleri dikkate alındığında en erken 13. yüzyıl özellikleri göstermekte olup kitaba sonradan takılmış olmalıdır. Kitabın 1a numaralı varağında “*hasbünallahu ve ni'me'l-vekîl*”¹³ yazılıdır.

Fotoğraf 10: SYEK Köprülü Fazıl Ahmed Paşa 1323, vr. 1a

¹² Hüseyin Varol, “Ebû Alî el-Mezrûkî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/92.

¹³ Âl-i İmrân/173: “Allah bize yeter; O ne güzel vekildir”. *Kur'an-ı Kerim Meâli*, haz. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: DİB Yayınları, 2009), 71.

Cilt, 235x110 mm ölçülerinde olup koyu kestane rengi sahtiyanla kaplıdır. Kapak içleri ise kâğıt kaplıdır. Ön ve arka kapak tezyînatı aynıdır. Kapakların etrafı oldukça zarif rûmîli kenar bezemesi ile çevrilidir. Kapak kısa kenarlarında ikinci bir bezeme şeridi bulunmakta olup içi zencerek deseniyle bezelidir. Zencereklerin yüzeyi taramalı olup aralarında çift kademeli soğuk noktalar bulunmaktadır. Kapaklar içten çizgi demiriyle çerçeve içine alınmış olup bu çizgilerin köşelerinde, içinde “*hasbiyallah*” yazılı birer adet dairevî mühür, nokta ve tığlar yer almaktadır. Kapakların merkezinde ise içinde “*hasbiyallah*” yazılı yedişer adet mühür adeta şemse işlevi görmektedir. Mühürlerin etrafına nokta ve tığlar uygulanmıştır. Cildin sertâb ve miklebi mevcut değildir.

Fotoğraf 11: Arka kapak, SYEK Köprülü Fazıl Ahmed Paşa 1323

Fotoğraf 12: Arka kapaktaki mühürler, SYEK Köprülü Fazıl Ahmed Paşa 1323

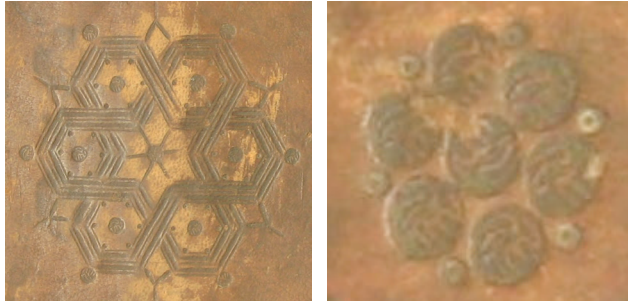
1.6. Manisa YEK 7992

Altıncı örnek, Manisa Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan 7992 envanter numaralı eserin cildir. Eserin adı, *İbrâzü'l-Me'âni min Hırzi'l-Emâni*'dir. Müellifi ise Ebû Şâme Ebu'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddin Abdurrahman b. İsmâ'il b. İbrâhim ed-Dımaşkî el-Makdisî (v. 665/1267)'dir. Bu cilt, eserin birinci cildi olup 188a numaralı varağındaki ketebe kaydına göre kitap, 703/1303 tarihinde tamamlanmıştır.

Cilt, 268x188 mm ölçülerinde olup derisi kahverengi sahtiyandır. Cildin sırt derisi baş ve etek kısmından yırtılmış ve kopmuştur. Ön ve arka kapak tezyînatı aynı olup kapaklar, zencerekli kenar bezemesiyle çevrilidir. Köşebentler üçgen formdadır ve içleri balık pulu benzeri dilimlerle süslüdür. Köşebentlerin iki köşesinde “*hasbiyallah*” yazılı birer adet dairevî mühür yer almaktadır. Ardından içte çizgi demiriyle oluşturulmuş cedvel vardır. Kapak şemseleri, 6 kollu yıldızdan türeyen geometrik formdadır. Şemsenin yıldız kollarının hem içine hem de sivri uçlarına birer adet “*hasbiyallah*” yazılı dairevî mühür uygulanmıştır. Şemsenin alt ve üst kısmına da aynı mühür yedişer kez basılmış olup aralarında noktalar bulunmaktadır. Sertâb ve mikleb mevcut değildir.

Fotoğraf 13: Ön-arka kapak, Manisa YEK 7992

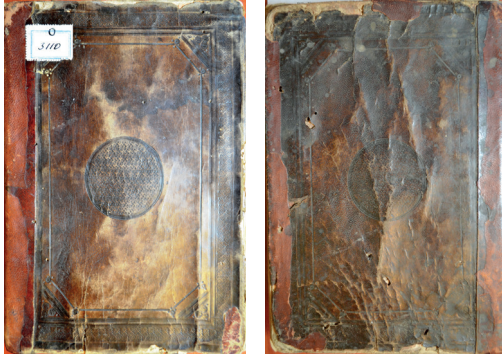

Fotoğraf 14-15: Ön kapak şemsesi ve mühürler, Manisa YEK 7992

1.7. Kastamonu YEK 3110

Yedinci örnek, Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi’nde bulunan 3110 envanter numaralı eserin cildir. Eserin adı, *Me‘âlimü’r-Tenzîl*, müellifin adı ise Muhyüssünne Rükneddîn Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesûd el-Begavî (v. 516/1122)’dir. Bu cilt, eserin dördüncü cildir. Kitap, 243a numaralı varağındaki ketebe kaydına göre 716/1316 tarihinde tamamlanmıştır.

200x135 mm ölçülerinde olan cildin kapak kenarları fazlaca yıpranmış durumda olup sırtı kırmızı deri ile kabaca tamir edilmiştir. Cildin derisi kahverengi sahtiyandır. Ön kapak içi kağıt, arka kapak içi ise kısmen kağıt kısmen de rûmî motifleriyle tezyîn edilmiş kabartma deriyle kaplıdır. Ön ve arka kapak tezyînatı aynıdır. Kapaklar, araları yıldızlı ters-düz tepelikli kenar bezemesiyle çevrilidir. Köşebentler üçgen formda olup içlerinde “*hasbiyallah*” yazılı üçer adet dairevî mühür yer almaktadır. Köşebendin kenarlarında ve içinde iki kademeli soğuk noktalar bulunmaktadır. Şemseler dairevî formdadır ve içleri geçmelerle bezelidir. Cildin sertâb ve miklebi mevcut değildir.

Fotoğraf 16: Ön-arka kapak, Kastamonu YEK 3110

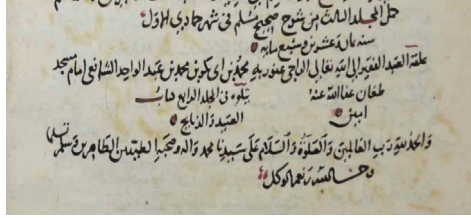

Fotoğraf 17-18: Köşebentteki mühürler, Kastamonu YEK 3110

1.8. Kastamonu YEK 3301 ve 3475

Sekizinci örnek, Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan 3301 ve 3475 envanter numaralı eserlerin cildir. Kitapların adı, *el-Minhâc fî Şerhi Sahîh-i Müslim*'dir. Müellifleri, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (v. 676/1277)'dir. 3301 envanter numaralı kitap, 266b numaralı varağındaki ketebe kaydına göre, Muhammed b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Abdülvâhid eş-Şafîî tarafından 728/1327 yılında

tamamlanmıştır. Kaydın sonunda “*hasbünallahu ve ni‘me’l-vekîl*” âyeti yazılıdır. 3475 envanter numaralı kitabın ketebe kaydında (vr. 249b) ise kitabın 728/1327 yılında Mücâhidiyye Hankâhı’nda tamamlandığı yazılıdır.

Fotoğraf 19: Kastamonu YEK 3301, Ketebe kaydı (vr. 266b)

250x180 mm ölçülerinde olan ciltlerin sırt derilerinin baş ve etek kısmı kopmuş olup buradan şîrâze kolon ipleri görülmektedir. Ciltlerin derisi, kestane rengi sahtiyandır. 3301 ve 3475 envanter numaralı eserlerin cilt tezyînatları aynıdır. 3475 envanter numaralı örneğin ön kapağı bulunmamaktadır. 3301 envanter numaralı örneğin ön ve arka kapağı aynı bezemeye sahiptir. Kapak kenarları, rûmîli kenar bezemesiyle çevrilidir. Kapaklar; çizgi demiriyle yapılmış, $\frac{1}{4}$ oranında simetrik, merkezde 12 kollu yıldızdan türeyen geometrik bir desenle tam zemin müzeyyendir. Merkezde girift geçme desen bulunmaktadır. Köşelerdeki geçme deseni, köşebent işlevi görmektedir. Geçme desenin yüzeyi taramalı olup aralarında soğuk noktalar bulunmaktadır. Geometrik desenin aralarında ise sekiz dilimli gülçeler ve “*hasbiyallah*” yazılı yedişer adet dairevî mühür yer almaktadır.

Fotoğraf 20: Kapak yüzeyindeki mühürler, Kastamonu YEK 3301

Sertâb ve mikleb kenar bezemeleri kapaklarla aynıdır. Sertâbın tüm yüzeyi çizgi demiriyle paftalara ayrılmış ve içleri çarpı şeklindeki motiflerle bezenmiştir. Mikleb yüzeyi üç paftaya ayrılmıştır. Ortadaki beyzî form şemseyi oluşturmaktadır. Paftaların içi, yüzeyi taramalı girift geçme desenlerle bezelidir. Şemse içindeki geçmelerin arasında ve miklebin muhtelif yerlerinde “*hasbiyallah*” yazılı dairevî mühürler yer almaktadır. Kapak içleri, rûmî motiflerinden oluşan $\frac{1}{2}$ oranında simetrik desenle tam zemin müzeyyen kabartma derilerle kaplıdır.

Fotoğraf 21: Ön-arka kapak, sertâb ve mikleb, Kastamonu YEK 3301

Fotoğraf 22: Arka kapak ve sırt, Kastamonu YEK 3475

1.9. TSMK III. Ahmed 347/3

Dokuzuncu örnek Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nin III. Ahmed koleksiyonunda bulunan 347/3 envanter numaralı eserin cildir. Kitabın adı, *Sahihu İbn Hibbân* şeklinde ifade edilmiştir. Ancak eser, *el-Müsnedü's-Sahîh* olarak da isimlendirilmektedir. Kitabın müellifi, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (v. 354/965)'dir.¹⁴ Bu cilt, eserin üçüncü cildir. Kitabın 1a numaralı varağında I. Mahmûd'a ait vakıf mührü bulunmaktadır. Ketebe kaydına göre kitap, 739/1338 yılında istinsâh edilmiştir.

Cilt, 260x170 mm ölçülerinde olup kahverengi sahtiyarla kaplıdır. Kapak içleri ise düz deri kaplıdır. Ön ve arka kapak tezyînatı aynıdır. Kapaklar, ters-düz tepelikli kenar bezemesiyle çevrilidir. Köşebentler üçgen formda olup içleri kademeli geçme deseni ve noktalarla bezelidir. Kapak yüzeyinde köşebentlerin ardından çizgi demiriyle uygulanmış bir cedvel bulunmaktadır. Bu cedvelin sivri köşelerinde içinde “*hasbiyallah*” yazılı dairevî birer mühür vardır.¹⁵ Kapak şemseleri tüm merkezi kaplayacak

¹⁴ Mehmet Ali Sönmez, “İbn Hibbân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/63.

¹⁵ Bu mühür, Tanındı tarafından “cem-i Allah” şeklinde okunmuştur. Ancak bu tespit hatalı olup mühürde “hasbiyallah” yazılıdır. Bk. Zeren Tanındı, “Topkapı Sarayı

kadar büyüklükte dilimli dairevî formdadır. Şemselerin dilim aralarında ve salbek çıkıntılarının uçlarında yine aynı mühür bulunmaktadır. Şemselerin içi yüzeyi taramalı geçme deseniyle tam zemin müzeyyendir. Desen aralarında soğuk noktalar mevcuttur.

Sertâb düz deri kaplıdır. Mikleb, kenar bezemesi kapaklarla aynıdır. Mikleb yüzeyi, şemse içlerinde görülen girift geçme deseniyle tam zemin süslenmiştir. Merkezinde iç içe geçmiş iki daireden oluşan hilâl formuna benzer şemsesi mevcuttur. Şemse içinde ise bir adet “*hasbiyallah*” yazılı dairevî mühür bulunmaktadır.

Fotoğraf 23: Ön-arka kapak, sertâb ve mikleb, TSMK III. Ahmed 347/3

Fotoğraf 24-25: Köşebent ve salbekteki mühürler, TSMK III. Ahmed 347/3

1.10. Milli Kütüphane Afyon Gedik Ahmet Paşa İHK 18357

Onuncu örnek, Ankara Milli Kütüphanesi'nin Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda bulunan 18357 envanter numaralı eserin cildir. Kitabın adı, *et-Tebyîn*'dir. Müellifi, Kıvâmüddin Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-İtkânî (v. 758/1356)'dir. *et-Tebyîn*, Ahsikesî'nin *el-Müntehab fî Usûli'l-Mezheb* adlı eserinin şerhi olup 716/1316 yılında tamamlanmıştır.¹⁶ Bu nüsha ise ketebe kaydına göre 759/1357 yılında Kahire'de istinsâh edilmiştir.

Müzesi Kütüphanesi'nde Ortaçağ İslâm Ciltleri”, *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık 4* (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü, 1990), 111.

¹⁶ Ahmet Akgündüz, “İtkânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/464-465.

Cilt, 285x185 mm ölçülerinde olup derisi, kahverengi sahtiyandır. Kapak içleri ise battal ebrû kaplıdır. Cildin ön ve arka kapak bezemesi aynıdır. Kapaklar, rûmîli kenar bezemesiyle çevrilidir. Köşebentler üçgen formda olup içlerinde, “*hasbiyallah*” yazılı üçer adet dairevî mühür yer almaktadır. Mühür aralarında ve köşebent uçlarında altın kakma noktalar bulunmaktadır. Köşebent uçlarındaki altın kakma noktaların üzerinde tepelik motifi ve sade, soğuk tığlar vardır. Kapak şemseleri dairevî formda olup etrafı, ortasında altın kakma noktaların bulunduğu tepelik motifleri ve sade tığlarla çevrilidir. Şemse içleri gülçelerle müzeyyendir. Merkezinde altın kakma nokta vardır. Sertâb düz deridir. Mikleb kenarları; ters-düz tepelikli ve “x” (çarpı) şeklinden müteşekkil kenar bezemeleriyle çevrilidir. Köşebentleri üçgen formda olup içlerinde soğuk noktalar vardır. Zemini altın tahrirle üç paftaya ayrılan miklebin ortasında dairevî formda şemse yer almaktadır. Şemse içi altı kollu yıldızdan türeyen geometrik desenle bezelidir. Desen aralarında soğuk ve altın kakma noktalar bulunmaktadır.

Fotoğraf 26: Ön-arka kapak, sertâb ve mikleb, Afyon Gedik Ahmet Paşa İHK 18357

Fotoğraf 27: Ön kapak köşebendi, Afyon Gedik Ahmet Paşa İHK 18357

1.11. Süleymaniye YEK Ayasofya 3437

On birinci örnek, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nin Ayasofya koleksiyonunda bulunan 3437 envanter numaralı eserin cildir. Kitabın adı, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*'dir. Müellifi, İbn Fazlullah el-Ömerî (v. 749/1349)'dir. Eser metninin sonunda “*hasbünallahu ve ni'me'l-vekil*” âyeti yazılıdır.

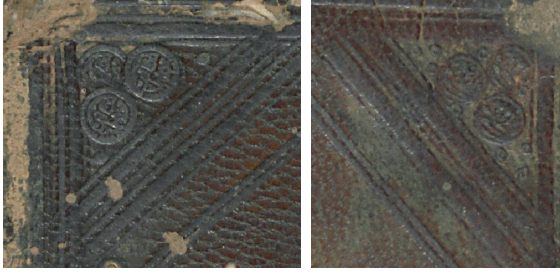
Cilt, 282x185 mm ölçülerinde olup kapaklar, koyu kahverengi sahtiyanla, kapak içleri ise kâğıt kaplıdır. Ancak kâğıt yüzeyindeki izden anlaşıldığı kadarıyla kapak içlerinde rûmî desenli deri mevcut olmalıdır. Ön ve arka kapak bezemesi kısmen farklıdır. Kapak kenarları, tamir derisinin bulunmadığı kısımlardan anlaşıldığı kadarıyla, araları yıldızlı ters-düz tepelikli kenar bezemesiyle çevrilidir. Ön kapak köşebentleri üçgen formda olup içlerinde “*hasbiyallah*” yazılı üçer adet dairevî mühür ve soğuk noktalar yer almaktadır. Şemsesi, etrafı tepelik motifleri ve tığlarla bezeli dairevî formdadır. İçi ise yüzeyi taramalı geçmelerle tam zemin tezyîn edilmiştir. Arka kapak köşebentleri de üçgen formdadır. İçlerinde “*Amile Emin*” yazılı üçer adet dairevî mücellid mührü ve soğuk noktalar, köşelerinde ise altın kakma noktalar, tepelik motifi ve tığlar yer almaktadır. Arka kapak şemsesi dairevî olup etrafı tepelik motifleri ve tığlar, içi ise altı dilimli gülçe ve geçmelerle bezelidir. Sertâb düz deri kaplı ve oldukça aşınmıştır. Mikleb kenar bezemesi ve köşebentleri ön kapakla aynıdır. Yüzeyi, iç içe iki dairevî formdan oluşan hilâl şemse ve geçmelerle tezyîn edilmiştir.

Kitabın ketebe kaydı bulunmamaktadır. Ancak bezeme özellikleri ve cilt üzerinde mührü yer alan Emin mücellidin tarihi bilinen diğer ciltleri¹⁷ incelendiğinde cildi, 14. yüzyıla tarihlendirmek mümkündür.

Fotoğraf 28: Ön-arka kapak, sertâb ve mikleb, SYEK Ayasofya 3437

¹⁷ Mücellidin diğer ciltleri için bk. Boydak, *Türk Cild Sanatında Mücellid Mühürleri (Selçuklu ve Beylikler Dönemi)*, 109-139.

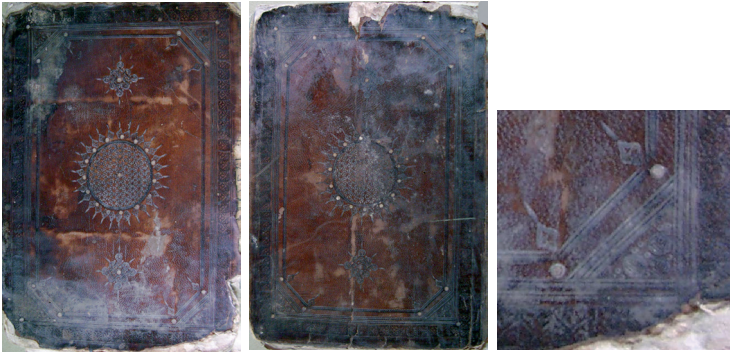

Fotoğraf 29-30: Mücellid ve Hasbiyallah mühürleri, SYEK Ayasofya 3437

1.12. Ziya Bey YEK 57

On ikinci örnek, Sivas Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan 57 envanter numaralı eserin cildidir. Kitap, Muhammed b. Ahmed Kurtubî'nin *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân* adlı tefsir kitabıdır ve *Tefsîru'l-Kurtubî* adıyla meşhurdur. Bu nüshanın ketebe kaydı mevcut değildir. Ancak bezeme özellikleri dikkate alındığında cildini, en erken 14. yüzyıla tarihlendirmek mümkündür.

Cilt, 260x190 mm ölçülerinde olup derisi, kestane rengi sahtiyandır. Kapak içleri, üzeri rûmî motiflerden oluşan simetrik desenle müzeyyen deriyle kaplıdır. Cildin ön ve arka kapak tezyînatı aynıdır. Kapaklar, tersdüz tepelikli kenar bezemesiyle çevrilidir. Köşebentler üçgen formdadır. İçlerinde, “*hasbiyallah*” yazılı üçer adet dairevî mühür yer almaktadır. Köşebent uçlarında altın kakma noktalar ve tepelik motifli sade tığlar bulunmaktadır. Kapak şemseleri dairevî formda olup etrafi, aralarında altın kakma noktaların yer aldığı tepelik motifleri ve sade tığlarla çevrilidir. Şemse içleri gülçelerle müzeyyendir. Merkezinde altın kakma nokta mevcuttur. Şemselerin üst ve alt kısmında salbek işlevi gören baklava dilimi formunda örgüler bulunmaktadır. Örgü aralarında soğuk, merkezinde ise altın kakma noktalar vardır. Kenarlarına sade tığlar uygulanmıştır. Sertâb ve mikleb mevcut değildir.

Fotoğraf 31-32: Ön-arka kapak ve köşebentte mühürler, Sivas Ziya Bey YEK 57

1.13. *DİBK Yazmalar 4477*

On üçüncü örnek, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'nin Yazmalar koleksiyonunda bulunan 4477 envanter numaralı eserin cildir. Kitabın adı, *el-Ezkâr Hilyetü'l-Ebrâr ve Şi'ârü'l-Ahyâr fî Telhîsi'd-Da'avât ve'l-Ezkâr*'dir. Müellifi, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî'dir. 323b numaralı varağındaki ketebe kaydına göre 667/1268 yılında yazılan kitabın bu nüshası, 829/1425 tarihinde istinsâh edilmiştir.

Cilt, 230x150 mm ölçülerinde olup kapaklar, kahverengi sahtiyanla, kapak içleri ise kağıtla kaplıdır. Kapak kenarları yıpranmış ve çeşitli kısımları kopmuştur. Ön ve arka kapak tezyînatı aynıdır. Kapaklar, tersdüz tepelikli kenar bezemesiyle çevrilidir. Köşebentler üçgen formda olup içlerinde, “*hasbiyallah*” yazılı üçer adet dairevî mühür ve soğuk noktalar yer almaktadır. Kapak yüzeyinde köşebentlerin ardından çizgi demiriyle uygulanmış bir cedvel bulunmaktadır. Bu cedvelin sivri köşelerinde soğuk noktalar mevcuttur. Şemseler dairevî olup içleri, aralarında noktaların yer aldığı geçmelerle tam zemin bezelidir. Şemselerin alt ve üstünde salbek işlevi gören üçer adet dairevî mühür bulunmaktadır. Mühürlerin içinde “*hasbiyallah*” yazısı okunmaktadır. Mühürlerin çevresinde sade tığlar vardır. Sertâb ve mikleb mevcut değildir.

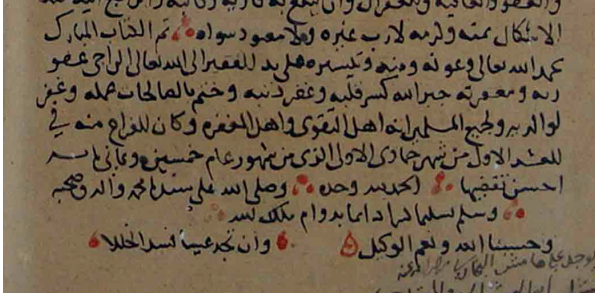

Fotoğraf 33-34: Ön-arka kapak ve köşebentteki mühürler, *DİBK Yazmalar 4477*

1.14. *Raşit Efendi YEK 165*

On dördüncü örnek, Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan 165 envanter numaralı eserin cildir. Eserin adı, *et-Tenkîh li-elfâzi'l-Câmiü's-Sahîh*'tir¹⁸. Müellifi, Bedreddin Zerkeşî (v. 794/1392)'dir. 196b numaralı varağındaki ketebe kaydına göre kitap, 850/1446 yılında tamamlanmıştır. Ketebe kaydının sonunda “*hasbünallahu ve ni'me'l-vekil*” âyeti yazılıdır.

¹⁸ Bu kitap, *el-Câmiü's-sahîh*'teki garîb kelimeleri, müşkil i'rabları, yanlış okunabilecek isim ve nisbeleri belirgin hale getirmiş ve kolay anlaşılmayan bazı kısımları açıklamış faydalı bir şerh olarak kabul edilmektedir. M. Yaşar Kandemir, “*el-Câmiü's-Sahîh*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/119.

Fotoğraf 35: Kayseri Raşit Efendi YEK 165, Ketebe kaydı (vr. 196b)

275x185 mm ölçülerindeki cildin derisi, koyu kahverengi sahtiyandır. Kapak içleri ise kahverengi düz deri kaplıdır. Ön ve arka kapak tezyînatı aynıdır. Kapak kenarları zencerekli, eni geniş kenar bezemesiyle çevrilidir. Köşebentler, üçgen ve üçgenin kenar ortasından çıkan armudî formdan ibarettir. Köşebent zemini girift geçmelerle bezelidir. Geçme aralarında hem soğuk hem altın kakma noktalar bulunmaktadır. Köşebentlerdeki armudî formun ucunda “*hasbiyallah*” yazılı üçer adet dairevî mühür yer almaktadır. Bu mühürlere köşebendin sivri ucunda da rastlanmaktadır. Mühürlerin ucunda ince ve sade tığlar bulunmaktadır. Kapak şemseleri 10 dilimli dairevî formdadır. Şemselerin etrafını geniş enli, içi boş cedvel çevirmektedir. Dilim aralarında dört altın noktaya yerleştirilmiş tığlar mevcuttur. Şemselerin içi, köşebentlerde görülen girift geçmeli desenle müzeyyendir. Şemselerin üst ve alt kısmında salbek işlevi gören baklava dilimi formunda örgüler yer almaktadır.

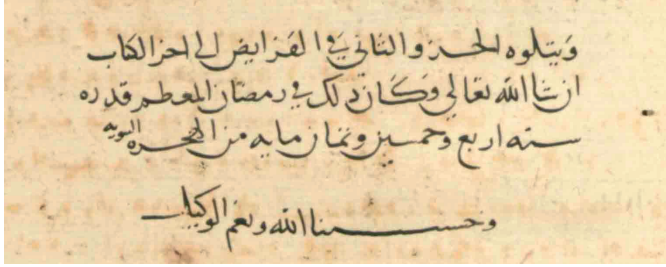

Fotoğraf 36: Ön-arka kapak, sertâb ve mikleb, Kayseri Raşit Efendi YEK 165

Sertâb düz deridir. Mikleb geniş bir düz cedvelle çevrilidir. Mikleb yüzeyi, Kastamonu YEK 3301 envanter numaralı cildin miklebinde olduğu gibi üç paftaya ayrılmış olup ortadaki beyzî form şemseyi oluşturmaktadır. Paftaların içi, yüzeyi taramalı girift geçme desenle bezelidir. Kenarlardaki paftaların uçlarında birer adet “*hasbiyallah*” yazılı dairevî mühür yer almaktadır.

1.15. İnebey YEK Haraççioğlu 420

On beşinci örnek, İnebey Yazma Eser Kütüphanesi'nin Haraççioğlu koleksiyonunda bulunan 420 envanter numaralı eserin cildir. Kitabın adı, *Mazharu'l-Mevâhib li eimmeti'l-Mezâhib Tasnifu Ebî Hafsin Ömera*'dır. 330a numaralı varağındaki ketebe kaydına göre kitap, 854/1450 tarihinde tamamlanmıştır. Ketebe kaydının altında, “*hasbünallahu ve ni'me'l-vekil*” âyeti yazılıdır.

Fotoğraf 37: İnebey YEK Haraççioğlu 420, Ketebe kaydı (vr. 330a)

Cilt, 275x185 mm ölçülerinde olup cildin sırtı ve sertâbı fazlaca yıpranmış durumdadır. Cildin derisi, koyu kahverengi sahtiyandır. Kapak içleri ise düz deri kaplıdır. Ön ve arka kapak bezemesi aynıdır. Kapak kenarları, zencerekle geniş kenar bezemesiyle çevrilidir. Zencerek deseni, iki dilimli köşebentlerin içinde de devam etmektedir. Desen aralarında “*hasbiyallah*” yazılı dairevî mühürler yer almaktadır. Kapak şemseleri, 10 dilimli dairevî formdadır. İçleri, yüzeyi taramalı zencerek deseniyle bezelidir. Sertâbı çokça yıprandığı için bezemesi tespit edilememektedir. İnce oluşuna bakılacak olursa desensiz düz deri olma ihtimali yüksektir. Mikleb bezemesi kapaklarla benzerdir.

Fotoğraf 38: Ön-arka kapak, sertâb ve mikleb, İnebey YEK Haraççioğlu 420

Fotoğraf 39: Köşebentteki mühürler, İnebey YEK Haraçcioğlu 420 (Bilmiş, 2014)

2. Hasbiyallah İbâresinin Anlamı ve Literatürdeki Yeri

Hasbiyallah (حسبي الله), Arapça bir cümle olup “Allah bana yeter” anlamına gelmektedir. Cümlenin çoğul zamiriyle üretilen hali olan “Hasbünallah” ise “Allah bize yeter” demek olup kullanım amacı lügatte “... *dilimizde ne yapılacağı bilinmeyecek kadar âciz kalınan durumlarda şaşkınlık ifadesi olarak kullanılır.*” şeklinde belirtilmiştir.¹⁹

Hasbiyallah cümlesi, ağırlıklı olarak dinî literatürde yer almaktadır. Çünkü kaynağı Kur’ân-ı Kerîm’dedir. İbâre, Tevbe Sûresi’nin 129. ve Zümer Sûresi’nin 38. âyetlerinde “*hasbiyallah*” şeklinde geçmektedir. Âl-i İmrân Sûresi’nin 173. âyetinde ise ibâreye “*hasbünallah*” şeklinde rastlanmaktadır.

Tevbe Sûresi/129:

أَنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللهُ لَا إِلَهَ هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ

Anlamı: *Eğer yüz çevirirlerse de ki: “Allah bana yeter, O’ndan başka ilâh yoktur. Ben ancak O’na tevekkül ettim. O, yüce arşın sahibidir.”*²⁰

Zümer Sûresi/38:

قُلْ حَسْبِيَ اللهُ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ ...

Anlamı: *De ki: Allah bana yeter! Tevekkül edenler ancak O’na tevekkül ederler.*²¹

Âl-i İmrân Sûresi/173:

الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا
حَسْبُنَا اللهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

¹⁹ Ayverdi, *Kubbealtı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 1211.

²⁰ *Kur’an-ı Kerim Meâli*, haz. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin, 206.

²¹ *Kur’an-ı Kerim Meâli*, haz. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin, 461.

Anlamı: *Onlar öyle kimselerdir ki, halk kendilerine, “İnsanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun” dediklerinde, bu söz onların imanını arttırdı ve “Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!” dediler.*²²

Bu âyetler, kullanılan ibâreden ötürü “âyet-i hasbiye” olarak isimlendirilmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’deki bu âyetlerin referansıyla “âyet-i hasbiye risalesi” adında risâleler kaleme alınmıştır. Hadîs-i şerîflerde de “hasbiyallah” ibârelerine rastlanmaktadır. Bazı örnekler şunlardır:

Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 28:

عَنْ عَوْفِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّهُ حَدَّثَهُمْ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى بَيْنَ رَجُلَيْنِ، فَقَالَ الْمُقْضِي عَلَيْهِ لَمَّا أَدْبَرَ: حَسْبِيَ اللهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ اللهَ لَيُؤْمُ عَلَى الْعَجْرِ، وَلَكِنْ عَلَيْكَ بِالْكَيْسِ، فَإِذَا غَلَبَكَ أَمْرٌ فَقُلْ: حَسْبِيَ اللهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

Anlamı: Avf b. Mâlik’ten şöyle dediği rivâyet olunmuştur: Peygamber (sallallahü aleyhi ve sellem) iki kişi arasında hüküm vermişti. (Bunlardan) aleyhine hüküm verilen adam, dönüp giderken; “Hasbiyallahü ve ni‘mel-vekîl = Allah bana yeter; O, ne güzel bir vekildir” dedi. (Bunu gören) Peygamber (sallallahü aleyhi ve sellem) de (ona): “Allah miskinlerden hoşlanmaz. Senin akıllıca ve tedbirli davranman gerekir. Binaenaleyh bir iş karşısında acze düştüğün zaman, (işini olurlu bırakıverme, gereken tedbirleri akıllıca al) sonra; hasbiyallahü ve ni‘mel-vekîl, de” buyurdu.²³

İmam Nevevî, “Yakîn ve Tevekkül”, 76:

الثَّالِثُ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَيْضًا رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ: “حَسْبُنَا اللهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ قَالَهَا إِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ حِينَ أُلْقِيَ فِي النَّارِ، وَقَالَهَا مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ قَالُوا: إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ، فَزَادَهُمْ إِيْمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ” رواه البخاري. وفي رواية له عن ابنِ عَبَّاسٍ أَيْضًا رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَلْ: “كَانَ آخِرَ قَوْلِ إِبْرَاهِيمَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ أُلْقِيَ فِي النَّارِ: “حَسْبِيَ اللهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ”.

Anlamı: Yine İbn-i Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: “Hasbünallahü ve ni‘mel-vekîl” (Allah bize yeter; O, ne güzel bir vekildir) cümlesini İbrahim (aleyhisselam) ateşe atıldığı zaman söyledi. Muhammed (sallallahü aleyhi ve sellem); halk kendilerine (düşmanlarınız olan insanlar size karşı ordu hazırladılar, o halde onlardan korkun) dedi de bu (söz) onların imanlarını arttırdı ve “Hasbünallahü ve ni‘mel-vekîl” dediler. (Buhârî).

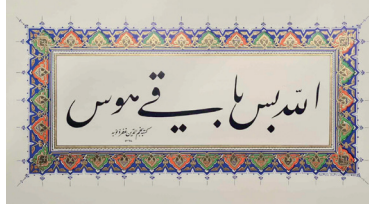
²² Kur’an-ı Kerîm Meâlî, haz. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin, 71.

²³ Ebû Davud, *Sünen-i Ebî Davud*, çev. İbrahim Koçaşlı (İstanbul: Erkam Yayınları, 2014), 3627.

İbn-i Abbâs'tan (r.a.) diğer bir rivayette buyurulmuştur ki: İbrahim (aleyhisselam)'ın ateşe atıldığı vakit son sözü "Hasbiyallâhü ve ni'mel-vekil" demek oldu.²⁴

Yukarıda zikredilen âyet-i kerîmeler ve hadis-i şerîflerden çıkarımla, "hasbiyallah" cümlesinin bir sığınma ve tevekkül ifadesi olduğu anlaşılmaktadır. Kulun zor anında tüm tedbirleri aldıktan sonra "hasbiyallah ve ni'mel-vekil" demesi ve Allah'a tevekkül etmesi tavsiye edilmiştir. Allah'a tevekkülün tavsiye edildiği farklı bir âyet ise şu şekildedir: "... Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bi kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et (O'na dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever." (Âli İmran/159).²⁵ İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre Hz. İbrahim'in de ateşe atıldığı zaman söylediği son söz, tevekkülünün bir göstergesi olarak "Hasbiyallahü ve ni'mel-vekil" cümlesidir. *Tevekkülün Psikolojik Yansımaları* isimli bir makalede²⁶ de "âyet-i hasbiye" olarak bilinen Âl-i İmrân Sûresinin 173. âyeti ışığında tevekkülün önemi ve yansımaları ele alınmıştır. Makalede dinî bir telkinin insan psikolojisine olan katkıları âyet bağlamında incelenmiştir.

Hasbiyallah ibâresine anlam bakımından oldukça benzer bir cümle de kültür ve edebiyatımızda yer edinmiş "Allah bes, bâki heves" cümlesidir. "Bes" Farsça kâfi, yeter, yetişir anlamlarına gelmektedir. "Allah bes" ifadesi de "Allah yeter" yani "Hasbiyallah" demektir. Cümlede, Allah'ın kul için yeter olduğu başkasının gelip geçici istek olduğu belirtilmekte ve tevekkül teşvik edilmektedir. Hattatlar da levhalarında sıklıkla bu cümleye yer vermektedirler (bk. Fotoğraf 40).

Fotoğraf 40: Celî ta'lik levha, Hattat Necmeddin Okyay

Hasbiyallah ibâresine yazma kitaplardaki vakıf mühürlerinde de yer verilmiştir. Reîsülküttâb Mustafa Efendi, Ragıp Paşa, Hacı Selim Ağa, Hacı Beşir Ağa ve Mehmed Şükrü'ye ait vakıf mühürleri bu türün tespit ettiğimiz örneklerindendir (bk. Fotoğraf 41-44). Mühürlerdeki vakıf metninin başlangıcında Hasbiyallah ifadesi bulunmaktadır. Süleymaniye YEK'in Esad Efendi koleksiyonundaki 03788 envanter numaralı yazma

²⁴ İmam Nevevî, *Riyâzü's Sâlihîn*, çev. Mehmed Emre (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1974), 89.

²⁵ *Kur'an-ı Kerim Meâlî*, haz. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin, 70.

²⁶ Kasım Karataş – Mustafa Baloğlu, "Tevekkülün Psikolojik Yansımaları", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 19/1 (Haziran 2019), 110-118.

eserde ise Hasbiyallah ibâresiyle başlayan Feyzullah Efendi'ye ait temellük mührüne rastlanmıştır. Hasbiyallah yazılı farklı temellük mührüleri de bulunmaktadır (bk. Fotoğraf 45). Bunlar; Süleymaniye YEK'teki Esad Efendi 00971'de Süleyman Cemil Efendi'ye ait, Carullah 02125'te Yemenî Muhammed b. Osman'a ait, Amcazade Hüseyin 00258'de Mekke Kadısı Muhammed Rıfki Efendi'ye ait, Erzincan 00084'te Hüseyin Efendi'ye ait, Esad Efendi 01067'de Hafîd-i Sırrızâde Hacı Yahyâ Efendi'ye ait, Esad Efendi 00673'te Cihânzâde, Yahyâ b. Ali el-Kâdî'ye ait ve Carullah 01868'de isimsiz mührülerdir.²⁷ Dini ve kültürel bir gelenek olarak yazma kitapların her şubesinde bu ifadeye yer verildiğini göstermesi bakımından vakıf ve temellük mührü örnekleri önem arz etmektedir.

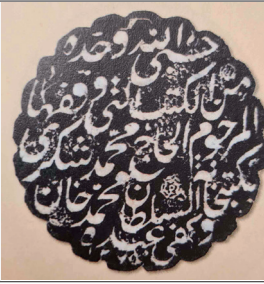
Fotoğraf 41: Reîsülküttâb Mustafâ Efendi'nin 1154/1741 tarihli vakıf mühründen detay²⁸

Fotoğraf 42: Hacı Selim Ağa'nın 1196/1781 tarihli vakıf mühründen detay²⁹

Fotoğraf 43: Ragıp Paşa'nın 1175/1761 tarihli vakıf mührü³⁰

Fotoğraf 44: Mehmed Şükrü'nün 1275/1858 tarihli vakıf mührü³¹

Fotoğraf 45: Feyzullah Efendi'nin 1156/1743 tarihli temellük mührü³²

²⁷ Türkiye Yazma Eserler Kurumu Mühür Veritabanı, "Mührüler" (Erişim 02 Temmuz 2023). <https://muhur.yek.gov.tr/>

²⁸ Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, 2920, vr. 1a.

²⁹ Günay Kut - Nimet Bayraktar, *Yazma Eserlerde Vakıf Mührüleri* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 369.

³⁰ Ragıp Paşa Kütüphanesi 00015-007, 1a, <https://portal.yek.gov.tr/>

³¹ Kut - Bayraktar, *Yazma Eserlerde Vakıf Mührüleri*, 341.

³² Süleymaniye YEK Esad Efendi 03788, 1a, <https://portal.yek.gov.tr/>

Sonuç

Makalede, Selçuklu ve Beylikler devri başta olmak üzere Orta çağ Türk İslâm ciltleri üzerinde yer alan ve günümüze değin müstakil bir çalışmaya konu olmamış “*hasbiyallah*” mühürlü ciltler ele alınmıştır. Çalışma kapsamında 15 yazma eserin cildi detaylı olarak incelenmiştir. Cilt özelliklerinin izahından önce yazma kitapların muhteviyatından bahsedilmiş ve ortak içerikte mühür taşıyan bu kitaplarda bir konu birlikteliği var mıdır sorusuna cevap aranmıştır. Yapılan inceleme neticesinde ise kitap konularının ağırlıklı olarak İslâmî ilimler olduğu ancak eserlerde doğrudan bir konu birlikteliğinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

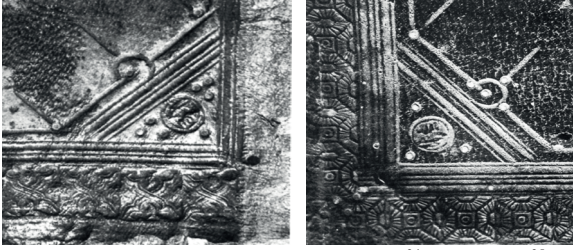
Çalışma kapsamında tespit edilen mühürlerin ortak özellikleri tümünün dairevî oluşu ve çaplarının 4-7 mm ölçü aralığında olmasıdır. İbârenin istifinde *hasbî* kelimesi alta, *Allah* kelimesi üste yazılmıştır. Lafzatullah ibâresinin istifin üstüne yerleştirmesi hüsn-i hat sanatında bir gelenektir.³³ Hasbiyallah mühürlerinde de bu geleneğe uyulmuştur.

Hasbiyallah mühürlerinin uygulandığı cilt bölümleri incelendiğinde en sık tercih edilen bölümün üçgen köşebent içleri olduğu anlaşılmıştır. Çalışma kapsamındaki ciltler içerisinde mühürlerin üçgen köşebent içlerine uygulandığı örnekler; Kastamonu YEK 3110, Milli Kütüphane Afyon Gedik Ahmet Paşa İHK 18357, SYEK Ayasofya 3437, Ziya Bey YEK 57 ve DİBK Yazmalar 4477 envanter numaralı örneklerdir. Çalışma kapsamına dahil edilmeyen 746/1345 tarihli Ziya Bey YEK 50 envanter numaralı cilt (bk. Fotoğraf 46-47) üzerinde de hasbiyallah mührüne, mührün en sık görülen bölümü olan üçgen köşebent içinde rastlanmıştır. Oriental Institute A12120, A12133 ve A12135 envanter numaralı ciltlerde de durum aynıdır. 15. yüzyıla tarihlendirilen bu ciltlerde mühürler yine köşebentlerde bulunmaktadır (bk. Fotoğraf 48-49). Geleneğin sürekliliği ve yaygınlığı bakımından bu örnekler önem arz etmektedir.

Fotoğraf 46-47: Ziya Bey YEK 50, 746/1345

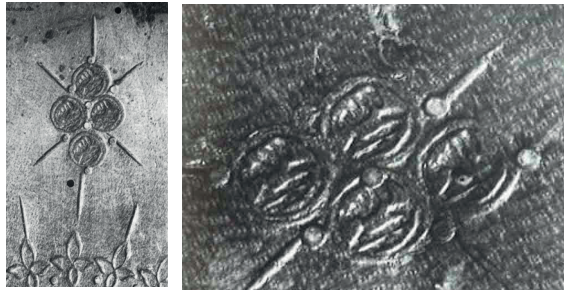
³³ Uğur Derman, “İstif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 21/331.

Fotoğraf 48-49: Oriental Institute A12120³⁴ ve A12133³⁵

Köşebentlerin dış iki köşesinde mühürlerin uygulandığı örnekler; SYEK Reisulküttab 13, Manisa YEK 7992 ve TSMK III. Ahmed 347/3'tür. Armudî formda köşebentten sivri ucuna üçer adet uygulanan, Raşit Efendi YEK 165; köşebentte geçme deseninin aralarına uygulanan örnek ise İnebey YEK Haraççıoğlu 420'dir. Bu cilt, mührün desen içerisine yerleştirilmesi bakımından tek ve önemli bir örnektir. Mühür, bu örnekte adeta tezyîni bir unsur olarak da işlev görmüştür.

Hasbiyallah mühürlerinin rastlandığı önemli kapak bölümlerinden bir diğeri de şemselerdir. Şemsenin alt ve üstüne yedişer adet mühür uygulanan örnekler; SYEK Şehid Ali Paşa 544 ve DİBK Yazmalar 4477 envanter numaralı örnekler iken şemse içine ve etrafına uygulanan örnekler; Amasya YEK Yazmalar 1477 ve Manisa YEK 7992 envanter numaralı eserlerdir. Oriental Institute A12120 envanter numaralı cildin etrafı tepelikli dairevî şemsesinin alt ve üstüne de dörder adet hasbiyallah mührü vurulmuştur (bk. Fotoğraf 50). Victoria and Albert (V&A) Museum'da bulunan 925-1982 envanter numaralı cildin de şemse etrafında dörtlü mühür kullanımı tercih edilmiştir (bk. Fotoğraf 51). 14.-15. yüzyıla tarihlendirilen cildin Mısır ya da Suriye'de üretildiği belirtilmiştir.³⁶

Fotoğraf 50-51: Oriental Institute A12120³⁷ ve V&A Museum 925-1982³⁸

³⁴ Bosch, *Islamic Bindings and Bookmaking*, 145.

³⁵ Bosch, *Islamic Bindings and Bookmaking*, 150.

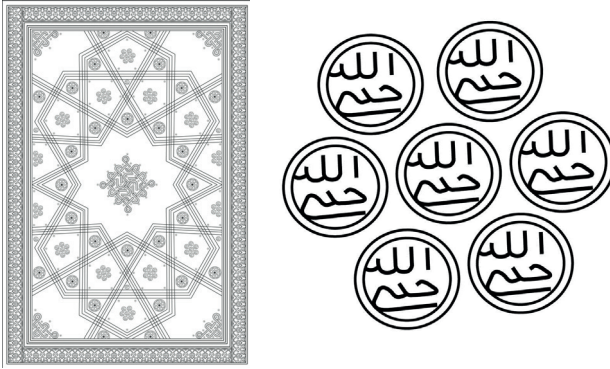
³⁶ Duncan Haldane, *Islamic Bookbindings in the Victoria and Albert Museum* (London: The World of Islam Festival Trust, 1983), 34.

³⁷ Bosch, *Islamic Bindings and Bookmaking*, 146.

³⁸ Haldane, *Islamic Bookbindings in the Victoria and Albert Museum*, 33.

Mührün kapak merkezine şemse işlevi görecektir şekilde yedişer adet uygulandığı iki örnek; SYEK Turhan Valide 228 ve SYEK Köprülü Fazıl Ahmed Paşa 1323 envanter numaralı ciltlerdir. Bu örneklerde aynı zamanda kapağın dört köşesine de birer tane mühür uygulaması yapılmıştır. Mührün salbek uçlarına üçer adet uygulandığı örnek de mevcuttur. Bu, TSMK III. Ahmed 347/3 envanter numaralı örnek olup cildin şemsesinin dilim aralarına da birer adet mühür uygulanmıştır.

Tam zemin geometrik desenle bezeli cilt kapaklarında ise desenin iç kısımlarına mühür uygulaması yapılmıştır. Bunun da iki örneği, Kastamonu YEK 3301 ve 3475 envanter numaralı örneklerdir. Mühürler desen aralarına yedişer adet olacak şekilde uygulanmıştır (bk. Çizim 1-2). Bu türün nadide örnekleri olması bakımından bu örnekler önem arz etmektedir.

Çizim 1-2: Kastamonu YEK 3301 (Çizim: F. Şeyma Boydak)

Hasbiyallah yazılı mühürler, şeklen ve uygulanış biçimi bakımından mücellit mühürlere oldukça benzemektedir. 13.-15. yüzyıl arasında üretilen Türk ve İslâm ciltleri üzerinde görülen mücellit mühürleri de ekseriyetle tıpkı hasbiyallah mühürleri gibi daire formunda ve iki satırda istiflenmiş halde uygulanmıştır.³⁹ Mühürler, uygulandığı yerler bakımından da benzerlik göstermektedir. Mücellit mühürleri de ağırlıklı olarak köşebent içlerinde, şemse etrafında ve kapak ortasında görülmektedir.

Çalışma kapsamındaki örneklerin kiminde ketebe kaydı mevcut iken kiminde mevcut değildir. Ketebe kaydı bulunan ve kitap-kap orijinalliğine⁴⁰ sahip olan örnekler; 703/1303 tarihli Manisa YEK 7992, 716/1316 tarihli Kastamonu YEK 3110, 728/1327 tarihli Kastamonu YEK 3301 ve 3475, 739/1338 tarihli TSMK III. Ahmed 347/3, 759/1357 tarihli Millî Kütüphane Afyon Gedik Ahmet Paşa İHK 18357, 829/1425 tarihli DİBK Yazmalar 4477, 850/1446 tarihli Raşit Efendi YEK 165 ve 854/1450

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Boydak, *Türk Cilt Sanatında Mücellid Mühürleri (Selçuklu ve Beylikler Dönemi)*, 244-250.

⁴⁰ Bu ifade ile cildin, kitabın ilk ve değiştirilmemiş cildi olduğu kastedilmektedir.

tarihli İnebey YEK Haraççioğlu 420'dir. Ketebe kaydı bulunmayan ancak bezeme özellikleri itibarıyla 13. yüzyıla tarihlendirilen örnekler; Amasya YEK Yazmalar 1477, Süleymaniye YEK Reisulküttab 13, Şehid Ali Paşa 544 ve Turhan Valide 228'dir. 534/1140 tarihinde istinsâh edilmiş olan Süleymaniye YEK Köprülü Fazıl Ahmed Paşa 1323 envanter numaralı örneğin cildinin dönemine ait olmadığını düşünmekteyiz. Cilt, bezeme özellikleri dikkate alındığında en erken 13. yüzyıl özellikleri göstermekte olup kitaba sonradan takılmış olmalıdır. 14. yüzyıla tarihlendirilen örnekler ise Süleymaniye YEK Ayasofya 3437 ve Ziya Bey YEK 57'dir. Gerek ketebe kaydı olan gerekse tezyîni özellikleri nedeniyle belli yüzyıllara tarihlendirilen örneklerin tümü ele alındığında Hasbiyallah mühürlü cildlerin 5'inin 13. yüzyıla, 7'sinin 14. yüzyıla ve 3'ünün de 15. yüzyıla ait olduğu tespit edilmiştir. Şu durumda mühürlere en fazla yer verilen yahut daha sık kullanımı tercih edilen dönemin 14. yüzyıl olduğu görülmektedir.

Hasbiyallah yazılı mühürler her ne kadar şeklen ve uygulanış biçimi bakımından mücellit mühürlere benziyor olsa da bu mühürlerin 13.-15. yüzyıl arasında kullanılmış olması ve içerdiği anlam bakımından onların bir mücellidi işaret etmesi mümkün görünmemektedir. Mücellidler bu ibâreyi âyet-i kerîmeler ve hadîs-i şerîflerden referansla sığınma ve tevekkül maksadıyla kullanmış olmalıdırlar. Mühür, dönemin dinî ve tasavvufî bakış açısını yansıtmaya ve dönem sanatkarlarının tevâzularına işaret etmesi bakımından da önemlidir.

Hasbiyallah mührünün, tek bir mücellide ya da cilt üslûbuna hasredilemeyecek ölçüde geniş bir zaman aralığında kullanılmış olması onun, Türk İslâm medeniyetinin ortak bir edebî ifadesi olduğuna işaret etmektedir. Çalışma kapsamındaki bazı örneklerde de görüleceği üzere "*hasbiyallah*" ibâresinin bir benzeri olan "*Hasbünallahu ve ni'me'l-vekil*"⁴¹ âyeti kitapların bazen 1a numaralı varaklarına bazen ise son varaklara yazılmıştır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi vakıf ve temellük mühürlerinde de "*hasbiyallah*" ibâresine yer verilmiştir. Bu tespitler de ibârenin kullanım sıklığına işaret etmekte ve yazma kitapların her şubesinde bu ifadeye yer verildiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Yapılacak araştırmalar neticesinde ortaya çıkması mümkün olan yeni tespitlerle hasbiyallah yazılı mühürlerin örnek sayısının artması ve mühre dair varsayımların kuvvet kazanarak akademik bilgi birikimine katkı sunması temenni edilmektedir.

⁴¹ Âl-i İmrân/173: "*Allah bize yeter, O ne güzel vekildir*". *Kur'an-ı Kerim Meâli*, haz. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, 71.

Kaynakça

- Akgündüz, Ahmet. "İtkâni". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/464-465. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ayverdi, İlhan. *Kubbealtı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2011.
- Aritan, Ahmet Saim. *Konya Dışındaki Müze ve Kütüphanelerde Bulunan Selçuklu ve Selçuklu Uslubunu Taşıyan Cild Kapakları*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.
- Aritan, Ahmet Saim. "Selçuklu Cildlerinde İmzalar". *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler*. haz. Osman Eravşar. 1/39-42, 511-518. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2001.
- Bilmiş, Hüseyin Gürsel. "İnebey Kütüphanesi'nden Dokuz Yeni Tespit ile Birlikte Mücellid İmzaları ve Mücellidleri". *Uluslararası Cilt Sanatı Buluşması Sempozyumu - Tebliğler*. ed. Ali Rıza Özcan. 53-66. İstanbul: Lale Yayıncılık, 2014.
- Bosch, Gulnar vd. *Islâmic Bindings and Bookmaking (A Catalogue of an Exhibition the Oriental Institute the University of Chicago May 18-August 18)*. Chicago: Chicago Üniversitesi, 1981.
- Boydak, Fatma Şeyma. "Orta Çağ İslâm Cildlerinde 'Sikatü Billah' Mührü". *Marife* 20/1 (Haziran 2020), 263-278. <https://doi.org/10.33420/marife.719752>
- Boydak, Fatma Şeyma. *Türk Cilt Sanatında Mücellid Mühürleri (Selçuklu ve Beylikler Dönemi)*. Konya: Palet Yayınları, 2023.
- Çaycı, Ahmet. *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2008.
- Çaycı, Ahmet. *Türk-İslâm Kültüründe Vakıf ve Sanat*. Konya: Palet Yayınları, 2018.
- Derman, Uğur. "İstif". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/330-333. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ebü Dâvûd. *Sünen-i Ebî Davud*. çev. İbrahim Koçaşlı. İstanbul: Erkam Yayınları, 2014.
- Haldane, Duncan. *Islamic Bookbindings in the Victoria and Albert Museum*. London: The World of Islam Festival Trust, 1983.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022.
- İmam Nevevî. *Riyâzü's Sâlihîn*. çev. Mehmed Emre. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1974.
- Kandemir, M. Yaşar. "el-Câmiu's-Sahîh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/114-123. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Karataş, Kasım - Baloğlu, Mustafa. "Tevekkülün Psikolojik Yansımaları". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 19/1 (Haziran 2019), 110-118. <https://doi.org/10.30627/cuilah.545806>
- Kur'an-ı Kerim Meâli*. haz. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: DİB Yayınları, 2009.
- Kut, Günay - Bayraktar, Nimet. *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021
- Sönmez, Mehmet Ali. "İbn Hibbân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/63-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Tanıdı, Zeren. “Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nde Ortaçağ İslâm Ciltleri”. *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık 4* (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü, 1990), 102-149.

Taş, Necati Fahri - Bozkurt, Nebi. “Mühür”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/527-528. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Ünver, Ahmet Süheyl. “Anadolu Selçuklu Kitap Süsleri ve Resimleri”. *Türk Süsleme Sanatları*. haz. Gülbün Mesara - Aykut Kazancıgil. 2/133-174. İstanbul: İşaret Yayınları, 2010.

Varol, Hüseyin. “Ebû Alî el-Mezrûkî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/91-92. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Weisweiler, Max. *Der Islamische Bucheinband Des Mittelalters*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1962.

<https://muhur.yek.gov.tr/>

<https://portal.yek.gov.tr/>